

Teatre jove i dramaturgies no textuais

Noves formes d'escriptura dramàtica

Carme TIERZ GRAFIÀ

artistica@rbls.cat

NOTA BIOGRÀFICA: Periodista i gestora cultural, directora de RBLs Festival Teatre Jove.

Resum

Si, a l'inici del nou segle, una generació de dramaturgs va renovar el repertori textual català, vint anys després, moltes companyies emergents tendeixen a *escriure* col·lectivament els seus espectacles en comptes de posar en escena textos ja existents. La seva és, sovint, una escriptura híbrida, multidisciplinària, generada durant el procés d'investigació i de creació. La tendència s'ha estès també entre els centres educatius que fan entrar a les aules les arts escèniques i la creació contemporània a les aules.

L'objectiu d'aquest estudi és observar els contextos de 'coescriptura', col·lectiva o comunitària, predominants en la creació emergent. Comprovar si el text hi té pes o si el desinterès pels textos sorgits després del 2000 és o no real.

La metodologia ha consistit a realitzar enquestes a companyies joves (emergents i no), a professionals que treballen les arts escèniques als instituts i a altres que potencien la creació jove/emergent a través de residències. Se'ls ha consultat sobre creació col·lectiva, l'obra dramàtica textual catalana o la multidisciplinarietat.

Els resultats acrediten que la necessitat de treballar empeny els nous graduats a formar companyia i assumir tots els rols de la creació; que l'horitzontalitat que defineix aquestes companyies deriva d'una crisi de jerarquia, però també d'una demanda concreta: l'anhel de l'interpret de ser subjecte creatiu, i no objecte; que la incorporació d'eines tecnològiques respon al fet que els nous creadors són nadius digitals, i que la 'coescriptura' és la manera més eficaç d'introduir l'alumnat de secundària i batxillerat en un procés de creació.

Paraules clau: creació col·lectiva, multidisciplinarietat, coescriptura, creació emergent, companyies joves, teatre jove

Carme TIERZ GRAFIÀ

Teatre jove i dramaturgies no textuais

Noves formes d'escriptura dramàtica

La creació col·lectiva, com a fenomen generalitzat, arrela en èpoques en què cal sacsejar els fonaments del teatre més institucionalitzat. La renovació de llenguatges artístics, la incorporació d'eines tecnològiques en les arts vives o la necessitat de treballar (de *començar* a treballar) en un sector que de vegades sembla no confiar en els talents en emergència són demandes actuals que comporten necessàriament canvis. Canvis que poden considerar-se en si mateixos una crisi, i que citant Ramon Rosselló, tenen a veure amb contextos de 'coescriptura': «de textualitat entesa com un material més de la creació escènica, col·lectiva o comunitària»¹. Així mateix, l'horitzontalitat que defineix moltes de les companyies joves es deriva, potser, d'una crisi de jerarquia, però també de la necessitat de molts intèrprets de ser subjectes creatius.

La formació i la continuïtat de noves companyies, conseqüència directa de la crisi econòmica que castiga severament el sector des de fa més de deu anys, és un fenomen a tenir en compte. «La feina te la dones tu o no te la donaran»,² comenta Andrea Martínez Artero, actriu i docent que, a més, justifica les petites companyies que fan creació col·lectiva pel fet que hi ha molts més intèrprets que dramaturgs o directors d'escena. Fins i tot, per una altra crisi, la generacional: el famós tap que, segons ella, fa gairebé inaccessible per als actors i les actrius joves els grans teatres que garanteixen unes condicions dignes de feina.

Creació jove, creació col·lectiva

«Creiem que el teatre és un fet col·lectiu que ha d'apel·lar al moment present des de diferents punts de vista. Construir discursos entre totes ens permet contraposar opinions i generar debat durant els processos creatius.

1. ROSSELLÓ, Ramon, introducció a «Al voltant de l'anàlisi de la literatura dramàtica actual: la categoria "procés"» dins el Simposi Internacional de la revista *Estudis Escènics* 2021, «Imaginar el futur?»

2. Declaració obtinguda en entrevista telefònica el 20 de setembre de 2021.

També fem creació col·lectiva perquè no creiem en estructures jeràrquiques (sí en el repartiment de rols i tasques) que durant anys han servit per sustentar males praxis d'abusos de poder, etc. Creiem que una persona creadora ha de tocar diverses tecles».³

Són declaracions de The Followers, una companyia de dones joves que utilitza el teatre documental i la tecnologia digital per apel·lar el públic i convertir-lo en subjecte actiu de l'acció. En les seves paraules, intuïm ja un dels motius pels quals molts graduats en art dramàtic decideixen formar companyia per iniciar la seva carrera professional i, un cop formada, opten per la creació col·lectiva. Una vegada acabats els estudis reglats, continuen la formació en la vida laboral i creativa, contradient les regles apreses i cercant nous camins a partir de qüestionar les normes i d'alliberar la creativitat, de manera que se senten part important d'un projecte.

«Per a mi, sovint, i per desgràcia, l'emergència i la joventut porten precarietat; i ja que estem en precari però tenim il·lusió, el primer que volem és estar felices i fer el que ens vingui de gust», assegura una component de José y sus hermanas, una de les companyies recents amb més projecció de la nostra escena. «Amb la creació col·lectiva gaudeixes més i t'empoderes». «La figura de la direcció s'està posant en qüestió, crec que la gent s'entén més en el col·lectiu». «Estem en una època en què es qüestionen molt les estructures piramidals i jeràrquiques, i el teatre pot ser un lloc on es qüestioni això. La col·lectivitat i la multidisciplinarietat intenten no deixar fora res ni ningú». Són opinions d'altres membres del grup.

A l'origen de l'actual proliferació de petites companyies que treballen conjuntament per fer el teatre que volen hi ha la precarietat. «És evident que, per a qui no té una posició consolidada, sumar veus, energies i idees multiplica les possibilitats creatives, de producció i de públic. A més, creiem que, després d'una època en què han primat les jerarquies verticals en el món de la cultura, hi ha un retorn a la idea que el treball horitzontal i en equip enriqueix i permet créixer juntes», comenten des de La Virguería.

«Som companyies filles de dues crisis econòmiques i socials que ens han fet qüestionar les figures tradicionals de dramaturgia, direcció, interpretació, etc.», continua The Followers. «Som creadores que hem hagut d'aprendre a fer de tot, sabent que no podríem viure al cent per cent de res, i que hem après (no sabem si és bo o dolent) que la força és allò que fem juntes. També som una generació canviant, amb interessos diversos i que defuig les etiquetes, que busca el millor mitjà per comunicar un missatge, sense tenir en compte si som una companyia de text, de gest, etc.». Una altra companyia en alça, Hermanas Picohueso, parla de la creació col·lectiva en els següents termes: «Fem creació col·lectiva perquè ens interessa compartir la visió que

3. Aquesta i la resta de declaracions de companyies incloses en aquest article s'han extret de l'enquesta enviada el 17 de setembre de 2021 a una cinquantena de formacions participants en alguna edició de RBLA APOSTA. Fira de Teatre per a Joves. Les preguntes del formulari eren: *Feu teatre de text o creació col·lectiva? Per què? (breument) / Us interessa l'obra dramàtica (textual) contemporània catalana? Per què? (breument) / Quin és el pes del text en les vostres creacions? / Per què creieu que les companyies emergents tendeixen a fer creació col·lectiva i, sovint, multidisciplinària?* Una desena de companyies la van respondre.

cada una té sobre un mateix tema. Ens agrada pensar juntes i fer créixer les propostes de totes de manera conjunta.»

I en aquestes propostes, els llenguatges artístics es mesclen, es toquen i flueixen de la manera més natural. Al cap i a la fi, les fronteres entre disciplines són convencions fictícies: a l'inici, pintura, música, dansa o teatre eren un tot.

Creació col·lectiva, creació multidisciplinària

«Les companyies joves no trien ser multidisciplinàries, ho són, ja que dominen multitud de llenguatges que utilitzen diàriament per comunicar-se amb el seu entorn. De fet, segurament la decisió més estranya i complicada per a una companyia jove ara mateix sigui utilitzar només la paraula dita per construir un espectacle.»

Hermanas Picohueso

«Sumar veus, energies i idees multiplica les possibilitats creatives, de producció i de públic», com apuntava abans La Virgueria. Aquestes són les raons per les quals artistes emergents creen les seves companyies i s'embarquen en el teatre de creació col·lectiva. The Followers, en una declaració anterior, responia a la pregunta «Per què feu creació multidisciplinària?». Koilara Teatre parla de moda, de tendència, igual que Maria Cambil, que resum: «sembla que el jovent descobrim el món». Però afegeix també:

Però, d'altra banda, hi ha noves i joves propostes multidisciplinàries molt potents que ajuden a fer evolucionar les arts escèniques contemporànies, que és el que la gent de text no solem fer i per tant sembla que seguim la tendència cap a la mort de la innovació teatral, perquè ja sabem què funciona i tirem per aquí. Es pot innovar fent teatre de text? Com? Qui ho fa? Si s'innova, ja és [una proposta] multidisciplinària? Si tinc una peça de text però la música en directe té un pes molt important, en què es converteix? És text igual.

La creació col·lectiva potencia les capacitats de cada persona per fer més ric el projecte. Segons les Hermanas Picohueso, els entorns d'ínternet han convertit la col·lectivitat en la primera norma. Tot el que fem avui en dia ho compartim, i les generacions més joves cada vegada hi estan més acostumades:

Hi ha un subtext molt interessant en aquesta tendència ja que, per una banda, realment es col·lectivitza i es comparteix tot el que fem i pensem, i per altra, es defensa una posició individual ferma, amb personalitat. Cada subjecte és un subjecte creatiu potencialment capaç de generar contingut que interessi i nodreixi la resta d'usuàries. Vivint aquesta realitat, és evident que la creació col·lectiva només ens pot dur a fer projectes més tridimensionals, més rics i més interessants.

Quant a la multidisciplinarietat, la vinculen a la manera de viure, comunicar-se i treballar que s'ha imposat en el món digitalitzat:

Anem saltant de pantalla en pantalla, i d'aplicació en aplicació. Tenim converses amb la mateixa persona per mitjans diferents (whatsapp, mail, telèfon, instagram...) i en aquestes converses no només utilitzem les paraules, sinó que utilitzem fotografies, emojis, stickers, gifs o vídeos. Per tant, el fet que les propostes teatrals siguin cada vegada més multidisciplinàries no és quelcom cercat, és un canvi que el llenguatge està fent de manera ràpida davant els nostres ulls.

Per això, insisteixen que les companyies joves són multidisciplinàries de manera espontània, instintiva, i no intencionada. Una opinió que confirmen des de José y sus hermanas:

Las artes llevan siendo porosas muchos años y nosotras localizamos eso de una manera natural. Para nosotras no es un esfuerzo pensar que el vídeo, la música, el texto, un árbol moviéndose y el teatro de sombras pueden convivir en una pieza durante una hora y media porque no es algo que nos hayan enseñado, es algo que tenemos incorporado en nuestra memoria ram.

Text publicat, text propi

No és que no hi hagi textos contemporanis interessants a Catalunya, és que sovint el que es publica o transcendeix no és el més rellevant. L'error està a pensar que només certs textos (els més aristotèlics o "dramàtics") són publicables. Per què no publicar textos de creació col·lectiva, o més textos postdramàtics? Hi ha molt bon nivell en molts àmbits de creació escènica. Per què no donar-hi més importància?

La Virgueria

Des de fa tres edicions, el festival de teatre jove RBLS [*rebels*], que té per objectiu connectar adolescents i joves amb les arts escèniques, com a públic i com a practicants, incorpora en el seu programa professional una fira de teatre per a joves anomenada RBLS APOSTA. La mecànica és senzilla: s'obre una convocatòria per a artistes i companyies amb un espectacle (o més) que pugui interessar al públic adolescent i jove; de totes les propostes inscrites, un jurat també jove en tria quinze que, finalment, es presenten en format *pitching* davant d'una audiència formada per responsables de programació de teatres, fires i festivals. La finalitat és que coneguin les propostes i les programin.

En l'edició 2021, s'hi van presentar setanta companyies, de les quals seixanta (86%) realitzen creació col·lectiva. D'aquestes seixanta, vint-i-set (45%) es defineixen com a companyies de teatre de text, per més que el text que treballen, amb una sola excepció, no és una obra dramàtica prèvia i d'autor. És a dir, la companyia construeix el seu propi text durant el procés d'assaigs.

Vint-i-sis companyies més, de les que realitzen creació col·lectiva, es declaren multidisciplinàries (43%). Pel que fa a les altres set companyies (12%), se centren en altres especialitats, com ara la improvisació, el teatre de carrer o el gestual.

Mambo Project, un col·lectiu artístic audiovisual que explora diferents disciplines des d'una perspectiva documental, pensa que «sovint es creu que l'obra textual catalana està encasellada. Hi ha moltes companyies que treballen amb text que estan intentant donar una nova mirada, però és veritat que quan parlem d'obra dramàtica clàssica de text, ens imaginem un tipus de teatre antiquat». Les Picohueso consideren que:

És important que trobem històries que ens representin per no haver d'acudir sempre als clàssics, i ampliar el ventall de possibilitats perquè més gent s'interessi pel teatre. Ara bé, nosaltres intentem fer el teatre que ens agradaria veure: propostes multidisciplinàries, la cerca de nous llenguatges, maneres diferents de sacsejar el públic. Així que mentiríem si diguéssim que gaudim molt veient obra dramàtica (textual) contemporània, catalana, búlgara, colombiana o xinesa.

El text és una part essencial de les creacions. Koilara Teatre, per exemple, explica que encara que les seves creacions neixen a base d'improvisació, i que les paraules no estiguin escrites, no deixen de ser textos prou importants per a aprendre'ls i executar-los en el temps correcte, però també prou volàtils per canviar-los durant una actuació.

L'actriu i docent gironina Maria Cambil diu que el text és la base d'una peça teatral, però que la resta l'aixeca, mentre que Mambo Project assegura que el text és present en les seves creacions, però que la reflexió ha de residir en el fet de pensar quin és el millor llenguatge per explicar allò que els surt de dins. The Followers dona al text la mateixa importància que a la resta d'elements de la creació: la projecció, la interacció amb l'espectador, etc. No entenen el text com un element central, sinó com un mitjà més per a l'expressió. Per a El Eje, una altra companyia en alça, el text acostuma a tenir un paper fonamental en el seu teatre; per últim, totes les obres de La Virgueria utilitzen la paraula.

«Però el text dialoga amb la música, el gest, l'espai i tota la resta de llenguatges escènics», puntualitza aquesta formació. «No és que el text sigui per a nosaltres una cosa menor, més aviat al contrari: es tracta d'una peça imprescindible d'un gran puzzle format per moltes altres peces. A l'hora de crear, el text es pot transformar fins l'últim moment, igual que ho pot fer la il·luminació, les interpretacions... El text està en diàleg continu amb tota la resta d'elements escènics», continuen. «Escriuim la majoria de textos a quatre mans, i també creiem en la direcció, la interpretació, l'escenografia, la composició musical... com a parts igual de prioritàries en la creació, que s'enriqueixen les unes amb les altres».

El text és un gran desplegador d'imaginari, afirma una jove creadora, Elna Roca Tarruella, que s'expressa sobretot a través de les paraules. I, tot i això, explica que intenta apostar per un teatre de text que combini diferents formats textuais i generi friccions entre el text i l'escena.

Noves textualitats als instituts

En un institut no es treballa amb talents innats, els has d'obrir, treballar amb les seves eines, i ho pots fer col·lectivament a partir d'un text. Però l'experimentació a les aules ha de ser una altra. El text no ho és tot. És viure l'experiència, donar veu als participants, escoltar-los. Treballar amb sons, matèria, objectes...⁴

Pere Borrell

Què passa amb els textos contemporanis catalans a les aules dels centres d'educació secundària i de batxillerat? Si ens centréssim en la formació en arts escèniques que s'imparteix en hores lectives, associada a matèries com llengua catalana, probablement hi trobaríem autoria catalana, contemporània o no. En aquest breu estudi, però, volem centrar-nos en l'alumnat que tria el Batxillerat Escènic perquè vol dedicar-se professionalment al teatre, o a grups d'alumnes que, en horari extraescolar, aposten per reunir-se i compartir un procés de creació. I ens centrem aquí perquè és on podem trobar l'embrió del que, més endavant, serà el relleu generacional de les companyies avui emergents. La mirada de la persona formadora, o de la que acompanya aquests grups en les seves creacions, és fonamental per obrir nous horitzons als joves.

D'entre els molts programes que desenvolupa la Direcció de Cultura i Educació, depenent de l'Institut de Cultura de Barcelona, n'hi ha cinc que vinculen directament la creació contemporània i l'educació a les aules. Són EN RESIDÈNCIA, Tot Dansa, Escena Pilot, Connexions entre instituts i espais escènics i + Escena. Tots ells tenen en comú la voluntat de construir ponts entre la cultura i l'educació; uns ponts que es fabriquen conjuntament, i necessàriament, entre creadors en actiu i els nois i noies que hi participen. Un procés de creació que és també un procés de transformació.

I perquè aquesta transformació es produeixi, una vegada més, l'alumnat (el subjecte de l'acció) ha de ser un subjecte creatiu. Com apuntava Pere Borrell, no tothom pot memoritzar un text o interpretar-lo. Aquest artista polifacètic, il·lustrador, músic i creador teatral, entén la creació des d'un punt de vista ampli i salta d'un camp a l'altre d'acord amb allò que li ve de gust. Potser per aquesta raó, la línia pedagògica que desenvolupa com a docent se centra a estimular la creativitat del seu alumnat. Sosté que cal una mirada externa a les aules per canviar la tendència que segueixen docents no especialistes en arts escèniques, que trien textos ja editats per treballar d'una manera estàndard amb els alumnes perquè, segurament, no tenen recursos per fer-ho d'una altra manera. Per exemple, agafar l'essencial d'un text, triar les paraules que els surten als alumnes i arribar a l'actor, o a l'actriu, d'una altra manera: a través d'àudios, d'imatges... Jugar amb els textos. «L'autor no és el text, sinó el context, i cal adaptar-lo al col·lectiu amb què estàs treballant», comenta. «La paraula, de vegades, no fa brillar les noies i els nois, i els fa agafar por. Jo no vull veure gent patir a l'escenari malgrat que té ganes de

4. Declaració obtinguda en entrevista telefònica el 20 de setembre de 2021.

pujar-hi. Han de viure el teatre d'una altra manera».⁵ Col·locant, en definitiva, l'alumne en una posició central, demostrant-li que pot ser un creador, encara que no s'ho pensi.

Els programes abans esmentats, com d'altres, treballen en aquesta direcció: en l'empoderament dels estudiants de secundària, batxillerat i cicles formatius a través de la creació contemporània. En el seu creixement i la seva transformació, dos resultats que s'obtenen quan assumeixen el rol creatiu.

Aquesta és la raó principal per la qual, en molts casos, l'autoria dramàtica actual entra als centres educatius a través de la literatura catalana o castellana, i de la mà de docents sense formació escènica prèvia (malgrat que puguin impartir la matèria d'arts escèniques). El perfil de l'educador amb una mirada molt àmplia encara escasseja als instituts. Es tracta, però, d'una figura molt necessària. Andrea Martínez Artero, graduada a l'Institut del Teatre i professora de Batxillerat Escènic a l'Institut Pedralbes de Barcelona, afegeix: «La realitat dels instituts és molt diversa, et trobes amb molts perfils en una sola classe. Aquesta heterogeneïtat fa que es tendeixi molt a la creació col·lectiva perquè tothom trobi el seu espai. Tampoc no els pots donar tota la base per fer un Shakespeare, però sí eines per transformar-lo». La creació col·lectiva en alumnes d'institut, diu, no és una zona de confort: tothom hi participa. Però de seguida que ho proven, se senten motivats, els sorprèn. L'alumnat adolescent és molt obert a l'experimentació, s'hi llença sense por. «I això s'ha de potenciar».⁶

Víctor Muñoz i Calafell,⁷ responsable de formació i relació amb autors de la Sala Beckett (que té un laboratori jove, els Malnascuts, creat per un grup de joves amb una idea de creació allunyada del text com a obra dramàtica) treballa també amb instituts, proposant l'alumnat a escriure l'obra que voldria veure en escena: «és un programa centrat en l'escriptura que vol que aquests estudiants escriguin teatre des del seu punt de vista, que expressin il·lusions a través de l'escriptura i, si és possible, que en facin una posada en escena», continua Muñoz. «Perquè hem vist que només defensen un text si el senten seu». L'experiència de la Beckett confirma que l'alumne busca en el teatre, moltes vegades, un lloc on expressar-se, tenir la seva pròpia veu

Impuls i suport a la creació col·lectiva contemporània

No creieu que des dels agents culturals s'està posant més la mirada en les companyies que en els artistes? Hi ha com una tendència que recolza la formació de noves companyies i la creació col·lectiva.

Sembla que l'escena híbrida i tot això s'hagi inventat ahir.

José y sus hermanas

5. Declaració obtinguda en entrevista telefònica el 20 de setembre de 2021.

6. Declaració obtinguda en entrevista telefònica el 20 de setembre de 2021.

7. Declaració obtinguda en entrevista telefònica el 16 de setembre de 2021.

Tenen raó les actrius de José y sus hermanas en aquestes dues reflexions. Perquè no, l'escena híbrida no és nova. I sí, molts equipaments de la ciutat i del país donen suport a la creació col·lectiva contemporània i a la multidisciplinària, a l'experimental, sobretot a través de programes de residència. Centres cívics, per exemple, que potencien la recerca de nous llenguatges escènics, la barreja de disciplines. Entre quinze i vint equipaments de proximitat de Barcelona obren convocatòries anuals adreçades a companyies emergents que necessiten espais (laboratoris) per provar i desenvolupar les seves creacions: Parc Sandaru (Kinètic, Mostra't), Can Felipa (La(b) Felipa), Cotxeres Borrell (Laboratori Tísner) o el CC Sant Martí (Perpetracions, performance) són alguns dels centres que ofereixen residències per a la producció de projectes artístics que, gairebé sempre, responen a criteris d'experimentació escènica.

Altres models els trobem en el programa de Fàbriques de Creació que s'estén per vuit dels deu districtes de la ciutat, i que ofereix residències d'investigació artística en diferents àmbits, o en iniciatives com El Cicló del Tantarantana, cicle de companyies independents en residència d'una durada de tres anys, durant els quals les beneficiàries creen i estrenen tres espectacles; la de l'Antic Teatre, centre d'experimentació, creació, residències, producció, exhibició, promoció i difusió dels artistes professionals en l'àmbit local, nacional i internacional que és un trampolí per a la creació emergent, o la Beca DespertaLab de la Nau Ivanow i la Sala Àtrium, adreçada, com diuen les bases, a companyies i col·lectius d'arts escèniques professionals o en vies d'inserir-se en la professionalització. La comissió valora els projectes en funció de la seva originalitat i el seu valor artístic, i té en compte la voluntat d'investigació de les companyies beneficiàries, posant l'accent en la creació i no només en la producció final. I, en aquest sentit, valora especialment els rols menys convencionals en les companyies emergents, com ara que les persones de producció i distribució formin part activa del col·lectiu.

Això referma la idea que cal sacsejar les estructures més institucionalitzades del teatre? Que el corpus dramàtic contemporani català no apel·la als talents més joves? La crisi, és generacional o va més enllà? L'escriptura i la publicació de textos escrits per autors i autores joves i que apel·lin a públic jove, seria una opció perquè les noves companyies treballassin a partir d'un material ja existent?

Molt significativament, a la Sala Beckett, la Casa de l'Autor, comenten que hi ha dramaturgs conscients que no existeix un teatre jove i que voldrien escriure'l. «Però no hi veuen sortida; per això, a diferència d'altres països europeus, aquí no hi ha una línia consolidada de textos dramàtics juvenils»,⁸ explica Víctor Muñoz i Calafell. Si l'escriptura dramàtica catalana torna a viure una època tan vigorosa i puixant com la de l'inici del segle XXI, és una incògnita que el temps aclarirà. Ara com ara, però, una nova generació de creadors sembla sentir-se més còmoda amb altres escriptures, altres textualitats.



8. Declaració obtinguda en entrevista telefònica el 16 de setembre de 2021.